

İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi Istanbul University Journal of Women's Studies

Başvuru: 01.06.2019
Revizyon Talebi: 06.03.2020
Son Revizyon: 20.05.2020
Kabul: 01.10.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Memlûk Devleti'nde Cariyelerin Sosyal Hayatta Etkisi

The Effect of Concubines on Social Life in Mamluk State

Abdullah EKİNCİ¹ , Esra YAVUZ²

Öz

Bir devletin veya dönemin gündelik hayatı ile sosyal yapısında ne gibi farklılıklar ya da benzerliklerin olduğu, gelenekleri ve görenekleri, kadın statüsünde ne gibi çeşitliliğin olduğu ve günümüze nasıl taşındığı veya neden terkedildiği hakkında bilgi veren kaynaklar siyasi tarih kadar yeterli değildir. Bu konular hakkında bilgi içeren sosyal tarihe dair kaynaklar ise genelde kadınları özelde ise cariyeleri arka planda bırakmıştır. Ayrıca bu konuya dair kaynakların çoğu erkekler tarafından kaleme alındığı için erkeklerin penceresinden bakılmış ve cariyelerin statüleri gölgede kalmıştır. Oysa cariyelerin, sultan olması, âlime olması, hayırsever olması, mimari bakımdan önemli eserler ortaya koymaları, hizmetçi konumunda olması ve siyasi etkileri bilindiğinde bu algı değişecektir. Aynı zamanda cariyelerin sadece alternatif eş olmadıkları da anlaşılacaktır. Bu durum dolaylı olarak kadınlara bakışı da etkileyecektir. Dolayısıyla bu çalışmada farklı bir bakış açısıyla cariyelerin saray hayatı, gündelik hayatı, merasimleri, evlilikleri ve giyim-kuşamları üzerinde durularak sosyal hayatta faaliyetlerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler

Cariye, Köle, Memlûkler, Sosyal, Saray Hayatı

Abstract

There is a shortage of sources that provide information about the differences or similarities in the daily life and social structure of a state or period, its traditions and customs, what kind of diversity in the status of women, and how it was carried to the present or why it was abandoned. Sources of social history that contain information on these issues have left women in general and especially concubines in the background. Since most of the resources on this subject were written by men, the issues were viewed from the men's point of view, and the status of the concubines was overshadowed. However, this perception will change when concubines are known to be sultans, scholars, philanthropists, architects, servants, and have political influence. It will also be understood that concubines are not just alternative spouses. This revision of perspective will indirectly affect the view of all women. Therefore, this study will focus on the court life, daily life, ceremonies, marriages, and dressing of the concubines from a different perspective, and their activities in social life will be discussed.

Keywords

Concubine, Slave, Mamluks, Social, Palace Life

¹ Abdullah Ekinci, (Prof. Dr.) Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye. E-posta: ekinci63@gmail.com ORCID: 0000-0002-4767-2002

² Sorumlu Yazar: Esra Yavuz, (Yüksek Lisans Öğrencisi), Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye. E-posta: eyavuz7339@gmail.com ORCID: 0000-0001-9668-2947

Atf: Ekinci, A., & Yavuz, E. (2021). Memlûk Devleti'nde cariyelerin sosyal hayatta etkisi. *Istanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi - Istanbul University Journal of Women's Studies*, 22, 59–73. <https://doi.org/10.26650/iukad.2020.807614>

GİRİŞ

Köle ve cariye kavramları arasında terminolojik bakımdan farklılık vardır. Kölenin kapsamı geniş olup kadın ve erkek fark etmeksizin tüm köleler için kullanılırken cariye ise sadece kadın köleleri kapsamaktadır (Akgündüz, 2002, s. 315; Taneri, 1997, s. 1-3).

Cariye kavramı insanın yaratılışı kadar eskidir (Fendoğlu, 1996, s. 33-34). Bu yüzden toplumsal ve sosyolojik bir algı ile bakıldığında sabit ve genel bir tanım yapmak zordur. Ancak en genel anlamda savaşlarda esir edilen ve para ile satılan kadın köle şeklinde tanımlana bilinir (Yılmaz, 2013, s. 55). Fakat derinlemesine bir tetkik sonucu köle kavramından uzaklaşmadan farklı içerikler elde etmekteyiz. Bu anlamlar kısaca; genç kız (Topaloğlu ve Karaman, 1979, s. 45), köle sınıfından olup farklı haklara sahip kadın (Özek, 2005, s. 49), savaşta esir düşmüş fakat savaşmayan diri kız veya kadın (Fendoğlu, 1996, s. 122), para ile alınıp satılan hizmetçi kız veya odalık (Bakır, 2004, s. 382; Özön, 1987, s.115), sahibi tarafından eş olması için alınan kız (Sami, 1978, s. 464), efendisiyle cinsel bir ilişkiye giren kadın köle (York, 2006, s. 169-170), başkasının mülkü olan köle kadın (Şimşek, 2000, s.355), halayık (Kantar, 2009, s. 656), savaş esiri (Demircan, 2012, s. 35), efendisinin tüm isteklerini yerine getiren bir köle (Alı, 2017, s. 148-152), hizmetçi konumunda olan kadın (Akgündüz, 2002, s. 121), efendisinin mutlak tasarrufu altında olan kadın köle (Arsel, 1997, s. 17-18) ve esir edilip İslâm topraklarına getirilen gayrimüslim kadın (Işık, 2009, s.875) gibi birçok manaya gelmektedir.

Cariye tanımını yaptıktan sonra Memlük Devleti'nde cariyelerin saray hayatı, gündelik hayatı, evlilikleri ve boşanmaları, giyimleri ve eğlence alanlarına sırayla bakılacaktır. Bu bakış ile cariyelerin farklı konumlarına değinilecek ve sadece alternatif eş olmadığı aktarılmaya çalışılacaktır. Ancak siyasi tarih yazımından ve mahremiyet duygusundan dolayı sultan eşlerinin hayatları kitaplara konu olmaktan uzak tutulmuştur. Bu yüzden bir düğün merasimi, boşanma, eğlence geceleri, karşılama törenleri, doğum ve ölüm haberleri, açılış törenleri, hac çıkışı ve dönüşü, ziyafetler yani önemli gün ve gecelerde var olan bilgiler ışığında konu irdelenmektedir (Makrizi, 1997, s. 400; Kortantamer, 2011, s. 607).

Saray Hayatında Cariyelerin Faaliyetleri

Memlüklerin sosyal hayatlarında cariyeler, önemli bir yer tutmaktaydı (Frenkel, 1995, s. 163-176). Fakat bir yanda cariyelere verilen değer ile en üst mevkilere gelen ve sultan olma lüksüne eren cariyeler, diğer yanda ise alt sınıfa tabi tutulan cariye ve köle konumunda olmaları tezat bir durum oluşturuyordu. Yani cariyeler arasında devlet yönetimine gelerek en yüksek mevkilere erişen olduğu gibi halk arasında veya sarayda istismar edilen cariyeler de mevcuttu (Yiğit, 2004, s. 138).

Memlûk Devleti'nde sultan, emîr ve devlet adamlarının evlilikleri genellikle kendileri gibi üst tabakadaki hanımlarla veya haremde bulunan cariyelerle oluyordu (Akkuş Yiğit, 2015, s. 334). Fakat bununla birlikte cariyeye de aldıkları da bilinmektedir. Bu cariyeler bazen sarayın haremde yetişen kişilerden bazen de yeni alınan cariyelerden olabilirdi. Ayrıca Memlûk sultanlarının ve emirlerinin genç cariyelere meyil etmesinden dolayı saray hayatına dâhil olan cariyeler, genellikle genç olmuşlardır. Güzelliklerini koruyarak efendilerinin kalplerini esir etme ve kazanma da son derece mahir olan cariyeler ise sultanların gönlünü kazanmak için yarışmışlardır. Bu konuda eğitim alan cariyeler, gençliğinin baharında yeteneklerini ve maharetlerini kazandıktan sonra asil kadınların dokunulmazlığını elde etmişlerdir. Eğer bir cariyeye, sultan ile evlenirse Memlûk saraylarının en yüksek seviyelerine erişmiş ve güvenini kazanmış demektir (Seyyid Muhammed, 1988, s. 17-61). Saraya girdikten sonra da sultanların kararını değiştirmeye de önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim sultanlara nasihat vermeyi amaçlayan eserlerde dikkati çeken bir husus vardır. O da şudur ki kölelerinizi iyi tanımalı ve onların her sözüne inanmamalısınız, şeklindedir. Yani bir kölenin öncelikle efendisinin güvenini kazanması gerekmektedir (Bakır, 2004, s. 402). Çünkü bazı sultanlar, kadınlara olan meyilden dolayı oyuna gelmişlerdir. Keza cariyeler de bu güdüyü taşıdığından dolayı tehlikeli görülmüşlerdir. Dolayısıyla cariyeler çevrelerindeki erkeklerden daha zeki olarak tasvir edilmiş ve bazı sultanlar, - Seyfüddin Ebu Bekir, Salih İmadeddin Ebu İsmail, Kamil Seyfeddin I. Şaban, Muzaffer Seyfeddin I. Haccî ve Nasrüddin Hasan en-Nasır vb.- cariyelerin oyunlarına kanmışlardır. Akabinde bu durumun fitrat gereği olduğu da eklenerek her iki taraf için nahoş bulunmamıştır (Steinberg, 2018, s. 86-87).

Cariyelerin veya eşlerin sultanlar için hem olumlu hem de olumsuz yönleri vardır. Ancak belirleyici faktör, topluma fayda sağlamak için potansiyel güçlerini erkekler üzerinde kullanıp kullanmadıklarıdır. Bu durumda iktidara sahip olmak veya sahip olanları elde tutmak sultan eşleri ve cariyeler için ideal bir yer olarak görülmektedir (Steinberg, 2018, s. 86-87). Sultanların gönlünü kazanan cariyeler, sultanlar ile evlenir ve saray hayatında en yüksek konumlardan birine gelmiş olurdu. Eğer cariyelerin efendisinden çocuğu olursa bu cariyelere “ümmü'l-veled” denir ve hayatlarında zirve konumuna erişirlerdi. Yani eş statüsünde olurdu (York: 2006, s. 169-174). Kadın kölenin anne rolü olarak eş statüsünü alması ve özgür bir çocuk doğurması cariyeye anne için gelebilecek en yüksek konumdu (Ghersetti, 2018, s. 40-44). Hatta Memlûkler'de bir cariyeye yani Eyyûbî sultan'ı Necmeddin Eyyûb'ün eşi Şecerü'd-Dür, bununla da yetinmedi ve Necmeddin Eyyûb'ün ölümünden sonra sultan oldu. Bu bakımdan Mısır'da bir cariyenin sultan olması cariyenin statüsü açısından oldukça önem arz etmektedir (Üçok, 1981, s.28).

Sultanlar, cariyeleri bizzat kendileri satın aldığı gibi emirler veya komşu devletler tarafından da hediye olarak kabul ederlerdi (Seyyid Muhammed, 1988, s. 22). Gönderilen köleler, genel olarak üç kategoriye ayrılırdı. Eş statüsünde olan cariyeler, zevk

ve eğlence için şarkıcı köleler ve daha düşük bir düzeyde ev işleri ve çocuk bakımı için hizmet eden cariyelerdi (Ghersetti, 2018, s. 40-44). Bu hediyeleşme de gönderilen kişinin zevkine, ihtiyacına veya sevdiğine göre cariye hediye edilirdi. Örneğin; güzel, maharetli, dansçı, şarkıcı, şair, doğurgan veya hizmetçi gibi özellikleri olabilirdi (Pakalın, 1993, s. 259). Bu özelliklere sahip cariyeleri hediye olarak gönderen kişiler, cariyelerin saraya yakın olmalarını ister ve böylece bu cariyeler aracılığıyla genel veya özel işlerini de yaptırırlardı. Yani bir nevi casus cariye konumunda olurlardı (Seyyid Muhammed, 1988, s. 63-64). Nitekim Memlûk saraylarında da bu çok görülmüştür. Ayrıca Memlûk sultanlarına gönderilen cariyeler bu amacı gütsede Memlûk sultanları da bu amaç doğrultusunda cariye hediye etmiştir. Böylelikle sultanlar, saray veya komşu devletler hakkında neler olup bittiğini bu casus cariyelerden öğrenmişlerdir. Bu yüzden de hediye edilen cariyelerin en önemli görevlerinden biri muhbirliktir. Gittiği yere çabuk adapte olup mekânı ve coğrafyayı çok iyi tanıma imkânı bulmuşlardır (Seyyid Muhammed, 1988, s. 11). Hatta bu görevde en çok kullanılan kişiler, cariyeler olmuştur. Saray kelimesi ile entrika kelimesinin yan yana çok kullanılmasının bir nedeni de budur (Zeydan, 2015, s. 453).

Saraya girenler diğer cariyelere göre daha şanslı olabilmekteydi. Saraya giren cariye sultan eşi olmasa da saray hayatının vermiş olduğu rahatlıktan dolayı diğerlerine nazaran daha iyi konumdaydı. Ancak bu durum bazen tam tersine de tesir edebilirdi. Çünkü yaptıkları hata canlarına mal olabilirdi. Sarayda çalışan cariyelere gelince haremın günlük işlerini yapar, hondların hamamlarında çalışır, kafilelerine meşaleler taşır ve çocuklarına da sütannelik, mürebbiyelik yaparlardı. Ayrıca genel olarak sarayın haremının aydınlatmasını, mutfak hizmetlerini de yapan pek çok alanda çalışan cariyeler de vardı. Örneğin bunlardan es-Sâki-yi Hond, sultanın zevcesine yemek ve içecek sunarak sultan eşinin çaşnigiri idi (Hond; sultana yakın kişi, sultanların eşi veya cariyesine denmektedir. Akkuş Yiğit, 2014, s. 101-105).

Nihai olarak eğitilmiş özel ve yetenekli cariyeler vardı ve bu cariyeler, çarşıda satılamazdı. Çünkü bu onlar için bir hakaret olurdu. Onlar herhangi bir cariye değildi. Bu yüzden çarşıya götürülmez ve belli bir yerde satılırlardı. Bu cariyelerin etnik kökeni Yunan, Ermeni, Türk, Habeşi veya Moğol idi. Satın alındıktan sonra cariyelerin kimi ev hanımı kimisi de erkekleri eğlendirmek için getirilirlerdi. Bunlar, genellikle belli bir seçim ve eğitimden geçen cariyelerdi. Çoğunlukla saraya alınan cariyeler de bu kişilerden olurdu (Seyyid Muhammed, 1988, s. 11).

Gündelik Hayatta Cariyelerin Faaliyetleri

Cariyeler sadece sarayda değil halk tabakasında da varlığını koruyarak gündelik hayatta da yer edindiler (Rapoport, 2007, s. 11). Memlûkler, dönemin vermiş olduğu toplumsal ve sosyolojik algıdan dolayı maddi durumlarına göre evlerinde kendilerine hizmet için cariye ve erkek köleler satın alıyorlardı. Diğer yandan kölelerin varlığı,

zengin kişilerin evleri için bir tür zorunluluk, bir refah göstergisi, sosyal statü ve bir itibar işareti olarak da görülüyordu. (Ghersetti, 2018 s. 40-44). Cariyeler, insan gücüne dayanan bir sistemde var olduğu için tercih edilme sebeplerinden biri de bu oluyordu. Hasta bakıcı/refakatçi, tarla da işçi, tacirlerin malı, gündelik işlerde hizmetçi, efendisine alternatif eş yani odalık (Fadlan, 2010, s. 20-69) cariyelerin görevleri arasında olurdu. Ayrıca sadık olan cariyelerine çocuklarını emanet ettikleri gibi hastalandıklarında kendilerine bakmak için de sahipleri tarafından tercih edilmişlerdi (Perry, 2017 s. 133-138).

Akabinde cariyelerin gündelik hayatta yaptıkları farklı meslekler de vardır. Bu nedenle çeşitli adlandırmalara sebep olmuşlardır. Bu adlandırmalar genel olarak bu işi yapan kadınları kapsamaktadır. Fakat bu işlerin daha çok cariyeler tarafından yapıldığını görülmektedir. Örneğin; “ebe veya dade; çocuk doğurtanlar, daminet el-maganî; şarkıcılardan vergi toplayan kadın, mağani; şarkı söyleyen, hadimet el-fakîr; zaviye, ribat ve hankahda çalışan, bellane; hamamda çalışan, tacire, dellale; seyyar satıcı, hatibe; çöpçatan, naihe; ağıt yakan, bagiyy; fahişe” (Kortantamer, 2011, s. 619), hidane; küçük çocukların bakımı ve eğitimi ile ilgilenen (Bardakoğlu, 1988, s. 467-471), dadı veya sütanne; çocukların eğitimi ve bakımı (Mazaheri, 1972 s. 53), hasta bakıcı (Hatalmış, 2012 s. 224) ve gasiye; ölü yıkayan (Ayaz, 2015 s. 125) gibi farklı isimler almışlardır. Ayrıca şarkıcı, şair, tüccar, ebe ve dadı gibi meslekler, cariyeler tarafından rahatlıkla icra edilmiştir (Clot, 2015 s. 208-209).

Memlûk kadınları kendi evlerini organize ediyorlardı. Evlerini düzenlediklerinde yardım aldıkları kişiler çoğunlukla kadınlardan oluştuğu görülmektedir (Ahmed, 1992, s. 105-106). Yani bir kadın hizmetine cariye alabilirdi. Bu duruma Kudüs belgelerinden örnek bulunmaktadır. Eş-Şerif adında bir fırıncının mirasını belgelerken karısının Deyr Ebi Tayr denilen yerde ağaçlıkları ve bir siyahi cariyesi olduğunu belirterek kocasından aldığı maldan 60 dirhem değerinde borcunu ödemediğini belirtmektedir. Dolayısıyla kadın efendinin de hizmetçi konumunda cariyesi olduğu anlaşılmaktadır (Lutfi, 1985, s. 54-60).

Evlerde cariye bulunmasının normal olduğunu gösteren bir diğer olay Hatip Kazvini'nin meselesidir. Hatip Kazvini, Memlûk Sultanlığı Dönemi'nde kadılık yapmaktadır. Ancak çocukları yüzünden sultanlar ile arası açılmıştır. Çünkü çocukları yüzünden 230.000 dirhem miktarında sultana borcu olduğu bilinmektedir. Bu yüzden Mısır baş kadılığından alınarak Şam'a gönderilmiştir. Bunun üzerine Kazvini, borcunu ödemek için dirhemini, mücevherlerini, Kahire'deki evini, kıymetli eşyalarını, -kırk bin dirhem miktarında idi- ve ayrıca 11 cariyeyi, -sekiz bin dirhem ile dört bin dirhem arasında farklarla fiyat belirlenmiştir- satmıştır. Borçlarını ödedikten sonra Şam'a gitmişlerdir. Yani sadece cariye almak Sultan'a ait değildi toplumun genel yapısında böyle bir durum yaşanabilirdi. Bu hizmet için bir gereklilikti ve her kesimden insan maddi durumuna göre cariye sahibi olabilirdi (Makrizi, 1997, s. 238).

Ayrıca Memlûk toplumunda cariyelerin Müslüman olmamalarına dikkat edilirdi (York: 2006, s. 169-171). Bir Müslüman belde içinde yaşayan Hristiyanların yanında Müslüman bir cariyeye bulundurulmazdı. Eğer böyle bir durum yaşanır ise eski sahibine verilmesi gerekirdi. Örnek verecek olursak; Kahire'nin valisi Hristiyanların yanında Müslüman cariyelerin olduğunu öğrenmişti ve cariyelerini getirmelerini emretmişti. Ardından kim aslen Müslüman olan bir cariyeyi bulundurursa ya da esir ederse onu geri versin veya sahibine satmasını emretsin, diye duyurmuştu. Bu durum şunu da gösterir ki o dönemde zimmiler yani Yahudi veya Hristiyan İslâm topraklarında Müslüman cariyelere sahip olmaya çalışmışlardır (Abduh Kasım, 1998, s. 274).

Nitekim son zamanlarda bulunan Memlûk şeriye sicilleri kadınlar hakkında da bazı detaylara sahiptir. Bu belgeler gündelik hayat ile bilgi vermesinin yanında en az 28 belgenin de kadın kölelere ait olduğu bilinmektedir (Lutfi, 1985, s. 23). Bu belgelere dayanarak gündelik hayat hakkında bilgiler elde edilmektedir. Hayatın içinden olan bir diğer önemli konunun mahkemeler olduğu söylene bilinir. Dolayısıyla bu mahkeme kayıtları, günümüze ulaşması ve önemli bilgiler sunması bakımından değerlidir. Örneğin; 4 Şubat 1318 yılında yaşanan bir mahkemede köle kız şahitlik yapmaktadır. Bu şahitliği sayesinde Bahaeddin Kutlubek b. Ali, 300 dirhem borcu olduğunu kabul etmektedir. Aynı zamanda bir cariyenin şahit tutulması cariyelerin konumunu belirtmesi açısından önemli bir gelişmedir (Lutfi, 1985, s. 192-193). Nitekim bir belgede mahkemeye başvuran bir davacı şahitler önünde ölen kişinin ardında yetim çocuklarının kaldığını belirtmektedir. Eğer doğru ise mirastan pay alacaktır. Ölen kişinin mirası 15 köle kız, bir memlûk ve bir hayvan olarak belirlenmiştir. Hâkim, şahitlerin sözüne inanmış ki kalan mirasın yetim hakkı olduğunu belirtmiş ve bu malların satış iznini vermiştir (Lutfi, 1985, s. 267). Bu olay sırasında köle kızların satış için elden çıkarılmasının gerçekten yetimlerin çıkarına olacağını kanıtlayan altı tanığın sözlü ifadesi de önemli olmuştur. Böylelikle miras olarak bırakılan 15 cariyeye satılmıştır. Bu belge, cariyenin mal konumunda olup miras bırakıldığını göstermektedir (Little, 1982, s. 16-28).

Memlûk Devleti'nde Evlilik Çeşitleri ve Boşanma

İslam Dünyası'nın bir diğer önemli konusu çok evlilik meselesidir. Çok evlilik cahiliye döneminde olduğu gibi eski Türk gelenek ve göreneklerinde de mevcuttur. Yani İslâm Dünyası'na ait bir durum değildir. Çok eşlilik İslâm Dünyası'nda vardır ancak bunu müesseseleştiren İslâm dini değildir. Yani İslamiyet'e has bir durum yoktur. Bunun karinesi ise Taaddüd-i zevcat meselesindeki kurallardır. Bu kurallar durumu zorlaştırmış ve hatta imkânsız hale getirmiştir (Garaudy, 2018, s. 98-99). Aynı zamanda çok eşlilik eski Türklerde ve diğer devletlerde de etkin olmakla birlikte neslin devamı için gerekli görülen psikolojik ve sosyolojik bir olgudur. Bu durum ise devletlerarası din ile birlikte sosyal ve kültürel olayları da özünde sentezlendiğini

göstermektedir. (Danişmend, 2019, s. 99-102). Çünkü yönetici sınıfın dışında çok eşlilik görülmemektedir (Ahmed, 1992, s. 107). Bazı vakfiyelerin vermiş olduğu bilgilere göre toplumun evlilik algısı genellikle tek eş olmuştur. Ayrıca bu aileler, küçük hanelerden meydana gelmiştir. Cariye ile evliliklerin ise az olduğu ve çocuk sayısının 2 veya 3'ü geçmediğini yine bu vakfiyelerden öğrenmekteyiz. Çoğuşlilik maddi durum ile de bağlantılıdır. Nitekim halk tabakasından olan insanların evliliklerinde çok eşlilik azdır (Winter, 2004, s. 297-317).

Sultanların evliliği ise ekseriyetle birden fazla olmuştur. Bu durum devletin ömrünün de uzaması için de yapıldığı bilinmektedir. Zira devletin bekası için tereddüt duymuşlardır. Fakat tek eşli olan sultanlar da mevcuttur (Akkuş Yiğit, 2016, s. 556-557). Diğer yandan çok eşliliğin olumsuz yönleri de olmuştur. Hanedan içinde zayıflığa, kadınlar arasında haset duygusunun artmasına, entrika veya tuzaklara, çocukları arasında kıskançlığa ve sınıf farkını doğurmuştur. Bu sebepler ise bir devletin ikbalini önlemektedir (Ayubi, 2009, s. 53; Kortantamer, 2011, s. 605 Abdurrezzak, 1999, s. 115).

Memlûkler, sultanları genellikle evlendikleri hanımlarını, soylu ailelere mensup olanlardan seçer veya haremde yetişme cariyelerden alırdı (Akkuş Yiğit, 2015, s. 333). Çoğunlukla kendi aralarından birileri ile evlenmeyi tercih ederlerdi (Lewis, 2017, s. 180). Devletin bekası söz konusu olduğunda ise bazı sultanlar, devletlerinin idamesi için hanedanlar arasında evlilik yaparlardı (Peirce, 2012, s. 37-38). Bu evlilikler, genellikle siyasi olduğundan gönül rızası çok aranmazdı. Ancak sultanlar, genellikle evliliklerinde gönül rızası aradığı için cariyeler ile evliliği tercih ettiklerinden ve bu hanedan arası evlilikler çok olmazdı (Ayan, 2017, s. 10-13; Peirce, 2012, s. 37-38).

Diğer yandan Memlûk köleleri arasında evliliklerine bakıldığında ise Memlûk kölelerinin askerlik ruhlarını kaybetmemeleri için esir köleler ile evlenmişlerdir. Bu duruma Burciler dönemine kadar hassasiyet gösterilmiş ve aynı aşamalardan gelen Türk veya Çerkez kızları tercih etmişlerdir. Böylece etnik kökenlerini korumuşlardır. Bu durum bazen köle sultanlar için de geçerlidir (İ.Yiğit, 2015, s. 379).

Memlûkler'in genel olarak düğünlerine baktığımızda ise düğün gecesinde ailesi ve çevresi için büyük bir şölen veya tören düzenlenirdi. Bu tören iki yerde yapılırdı. Bunlardan biri gelin evinde diğeri damat evinde olurdu. Damat, kız evine gelip gelini aldıktan sonra merasim başlardı. Bu gelenek varlığını korumuş günümüze kadar devam etmiş ve halen uygulanmaktadır (Abdurrezzak, 1999, s. 80-81). Ayrıca Memlûkler'de yapılan düğün ve gerdek için "Arus" denilen vergi de alınmıştır (Yazar, 2017, s. 130).

Cariyelerin evlilikleri ise genellikle tartışmalı bir konu olmuştur. Kimilerine göre efendisinin ona malik olmasıyla gerçekleşmiş demektir. Ayrıca bu hakkın sadece efendi ile cariyeye arasında olduğunu da belirtmek gerekir. Diğer kişiler için geçerli değildi. Nitekim efendi ile cariyeye arasında bir nikâh akdi yapmasına gerek yoktu. Zaten ona

malik idi fakat boşanma sırasında boşadığını belirtmesi gerekirdi (Hatalmış, 2012, s. 46-47, 60-61, 81). Bu konudaki bir diğer görüş ise İslâmiyet'ten önce bu durumun var olduğu ve İslâmiyet'ten sonra cariyeler ile evlilik şartı konulduğudur. Bu evlilik şartının konulması o dönem içinde bir devrim niteliğindedir. Maddi durumu olmayan ve zinadan korkan kişinin gücü yok ise cariyeler ile evlenebilir ve kendini koruyabilirdi. Aksi takdirde evlilik olmadan ilişki olamazdı (Demircan, 2012, s. 130-138). Diğer yandan efendinin cariyesi ile evlenmesi yasaktı. Yani efendi, cariyesini bir başkasıyla evlendirmeliydi. Çünkü efendi ile cariye arasında olan bağ ile evlilik bağı kurulamazdı (Bakır, 2004, s. 382).

Bu dönem içinde görülen bir başka evlilik çeşidi ise; Subki'ye göre “şigar” adlı bir evlilik türüdür. Bu şigar cahiliye döneminde etkin olan bir evlilik türüydü. Ancak Ahmet Hayrat'a göre Memlûk Dönemi'ne kadar devam etmiştir. Bu evlilik türüne göre iki aile tarafından gerçekleşirdi ve birbirlerinin kızı, kardeşi veya cariyesi ile bir kez olmak üzere değiş tokuş yapabiliyordu. Böylece mehir ödemedi evlilik gerçekleşmiş olurdu. Genellikle mehir ödemek için veya maddi sıkıntıdan dolayı tercih edilen bir evlilik çeşidi idi (Seyyid Muhammed, 1988, s. 24). Günümüzde Doğu ve Güneydoğuda halen varlığını korumakta ve “berdel” olarak adlandırılmaktadır (Güleç, 2010, s. 142).

Evlilik aktinin önemli bir kuralı olan mehir, cariyelerin evliliği için gerekli görülmuş (Demircan, 2012, s.154) veya verilmiştir. Bu kuralı bazı Memlûk sultanları uygulamış ve cariyelerin konumunu yükseltmişlerdir (Hatalmış, 2012, s. 219). Ancak mehir hakkında cariye ve hür kadın arasında bir fark vardır. Mehir, hür kadına verildiğinde ona ait iken cariye de ise efendisine aittir (Ansay, 2002, s. 224-228). Aynı zamanda cariyelerin kendileri de bir başka hür kadının mehri içinde hediye olarak bulunmuş veya hizmetçi konumunda olmuşlardır (Hatalmış, 2012, s. 219).

Cariyeler de boşanma ise hür kadınlara nispeten farklıdır. Hür kadında boşanma üç talak ile olur iken cariyenin boşanmasında iki talak yeterlidir. Kocasının hür veya köle olması durumu değiştirmeyecektir (Ansay, 2002, s. 224-228). Eğer efendinin ondan çocuğu yok ise cariyeyi satması, talak veya azat etmesi ile boşanma gerçekleşmiş olurdu. Nikâh akdine nazaran cariyelerde boşanma hür kadınlarla aynı kurallara dayandırılır (Hatalmış, 2012, s. 46-47, 60-61, 81; Alı, 2010, s. 137-138.). Ancak iddeti (buna “istibra” da denirdi) hür kadınlara göre bazen değişmektedir (Hatalmış, 2012, s. 46-47; İbn Kayyim el-Cevziyye, 1990, s. 198-199). Fakat efendisi kadın olursa yani alıcı kadın ise bu durumda iddet süresini beklemesi gerekmezdi (Schacht, 1986, s. 167).

Memlûkler'de boşandıktan sonra veya kocası öldüğünde kadınlar tekrar evlenirdi ve bu durum nahoş karşılanmazdı. Çünkü boşanma ve tekrar evlenme yaygındı (Ahmed, 1992, s. 105; Steenbergen, 2013, s. 47). Aksine dul kalmak kötü karşılanırdı (Berkey, 1998, s. 375-411). Hatta ölen eş sultan olsa dahi bu durum geçerliydi. Nitekim ilk sultan ve Memlûk kurucusu Şecerü'd-Dür Memlûk tarihi adına buna ilk örnektir.

Tabi kocasının yasını tutan ve ona sadık olan eşler de mevcuttu (Abdurrezzak, 1999, s. 93-106).

Cariyelerin Giyim ve Kuşamı

Türk kadınların simaları ve beden yapıları Harezmi Zamaşeri'ye göre orta boylu, ince belli, uzun saçlı, keman kaşlı ve çekik gözlüdür, gövde kısmı bacaklarından daha uzundur (Turan, 1969, s. 29). Ancak cariyelerin ırkları çok çeşitli olduğu için farklı fiziki yapıları da vardır (Bakır, 2004, s. 417-422) ve genellikle kadınlar şişman olmak için çaba göstermişlerdir. Böylece erkeklerin beğenisini kazanmaya çalışmışlardır (Al-Sulaiman, 2012, s. 220). Ardından güzel kokular sürer, saçlarını örer, tırnaklarını ve kirpiklerini boyarlardı (Clot, 2015, s. 209). Ayrıca ellerine ve ayaklarına kına yaktıkları da bilinmektedir. Güzellik malzemeleri olarak ayna, tarak, parfüm, dişleri temizlemek için misvak, saç bakımı için malzemeler, sürme, tütsü ve mücevherler kullanmışlardır (Al-Sulaiman, 2012, s. 218). Bu mücevherler; altın, gümüş ve bakır madeninden yapılan takılardır (Abdurrezzak, 1999, s. 166).

Giyimlerine gelince hür kadın ile cariye arasında farklılıkların olması ve diğerlerinden ayırt edilmesi için öncelikle İslâmiyet'in getirmiş olduğu cilbab giyme mevzusu vardır. Bu tesettür hür kadınlara getirilerek yaşanacak kötü davranışları da uzaklaştırmışlardır. Bu yüzden cariyelere cilbab giymemeleri söylenmiştir. Bu durum hür kadınları korurken cariyeleri savunmasız bırakmıştır (Öztürk, 2016, s. 101-104). Bununla birlikte Memlûklü cariyelerin de hür kadınlardan ayırt edilmesi için tesettür kullanmadıklarını bilmekteyiz. Ancak hür kadınlar için tesettür kullanmaları zorunlu idi (Osman Hassan, 2010, s. 406). Memlûk Dönemi'nde bu başörtüsü sayesinde cariye ile hür kadın ayrımı yapılmıştır (Apaydın, 2011, s. 538-548). Ancak cariye, Müslüman ise tesettür gerekmektedir (Demircan, 2012, s. 228). Dansçılar ve şarkıcılar hariç, hür kadınlar yüzlerini örtmek için başörtüsü ile birlikte peçe kullanmışlardır. Dış giysileri ise elbise üzerinde bir elbise veya tunik denilen uzun bir üst ve gevşek oturan pileli pantolondan oluşuyordu. Kadınlar, izar olarak bilinen gevşek bir beyaz pelerin ve bir başörtüsü takarlardı (Zengin, 2016, s. 45; El-Bahnasi, 2010, s. 159-160). Genellikle elbiselerinin renkleri; cariye beyaz ise pembe, esmer ise kırmızı veya sarı renk olmuştur (Bakır, 2004, s. 428). Ayrıca kadınlar, başlarına koni şeklinde süslenmiş başlık, taç veya hotoz takmışlardır. Dört sultan ile evlenen İttifak adlı cariyenin çok güzel ve değerli bir taca sahip olduğu bilinmektedir (Abdurrezzak, 1999, s. 191-192). İbn-i Battuta da bu durumu doğrulayarak diğer halktan ayırmak için başlarına büyük sarıklar sardıklarını belirtmiştir (Battuta, 2000, s. 408).

Cariyelerin Eğlence Alanları

Memlûk toplumunda tüm merasim ve törenlerde genel olarak şarkıcı veya hizmetçi konumunda cariyeler olmuştur (İbn iyas, 1983, s. 38). Eğlence kültürü adı altında

sıralanacak merasimler ise Müslim ve Gayri Müslimlere ait bayramlar, karşılama törenleri, sünnet ve düğün merasimleri, mevsim geçişlerindeki törenler (Clot, 2015, s. 205; Kanat, 2007, s. 54), çeyizlerin taşınması, doğum ve ölüm haberleri, ziyafetler, cenazeler, hamamlar, hac çıkışı ve dönüşü, açılış törenleri gibi kısacası sevinç veya hüznü veren törenlerde var olmuşlardır (Akkuş Yiğit, 2015, s. 49). Ayrıca eğer bir sultan veya emir hastalıktan kurtulursa onun için bir eğlence düzenlenmiş ve bu eğlencelerde cariyeler de bulunmuştur (İbn İyas, 1983, s. 37).

Özellikle halkı şenlendiren şarkıcı cariyeler (Clot, 2015, s. 207) yani meğaniler, çeşitli özel partilerde, düğünlerde ve bayramlarda rol almışlardır (Osman Hassan, 2010, s. 385-386). Hatta bu eğlencelerin çok olmasından dolayı her sultanın ve emirlerin cariyelerden oluşan bir bando takımının olması normalleşmiştir. Böylelikle hazır bir ekip bulunmuştur (İ. Yiğit, 2004, s. 139). Bu ekiplere hanende ve sazandeler denmiş ve her dönem varlığını korumuşlardır (İbn Tağrıberdi, 2013, s. 224-226). Bunlara aynı zamanda Cevkatü'l-Megâni adı da verilmiştir (Kortantamer, 2011, s. 616; Akkuş Yiğit, 2015, s. 46). Birçok Memluk sultanının sarayında bu gruba sahip olması gelenekselleşmiştir. Böylelikle müzik ve şarkı söyleme tutkusu da artmıştır ('Abd el-Fettah 'Aşur, 1996, s. 76-77).

Bu eğlencelerden biri de Mısır tarihi için en önemli kutlamalardan olan Nil Nehri'nin taşması sonucu oluşmaktadır. Bu kutlama Nil'in taşmasından sonra düzenlenmekte ve Kesr el-Halic olarak bilinmektedir. Burada Nil Nehri'ndeki su hesaplanır ve bu hesaplama belli bir seviyeye gelmiş ise halka duyurulurdu. Bu durum yaşanan bereketi göstermesi açısından sevince neden olur ve büyük eğlenceler düzenlenirdi. Bu kalabalığın olmazsa olmazı ise şarkıcıları ve gelen halkı eğlendirirdi (Ayaz, 2015, s. 151; Kanat, 2007, s. 57).

Bazı şarkıcı ve müzisyen cariyeler eğlencelerden ve törenlerden çok iyi para kazandıkları için özel olarak bu işle uğraştılar. Çünkü şarkıcılar, sultan ve devlet erkânından birinin törenine iştirak ederler ise onlar için kârlı bir gün olurdu. Bu düğün ve sünnete sultan teşrif ederse masraflar daha da artardı. Bu törenlere katılan cariyeler, büyük servet sahibi olurlardı (Akkuş Yiğit, 2015, s. 52). İbn İyas ise eserinde çok gösterişli bir sünnet düğününden bahsetmektedir. Bu sünnet düğününde sayısız paralar harcandığı ve aynı zamanda kadın ile erkek şarkıcıların varlığı bilinmektedir. Özellikle İbn Rehhâb veya Rihâb el-Muğannî adında bir erkek şarkıcının her gece katıldığını aktarmaktadır (İbn İyas, 1983, s. 182).

Düğün merasimleri Memlükler'de önemsenmiştir. Çeyiz olarak giden, hizmetçi vasfında olan cariyeler, aynı zamanda şarkıcı konumunda olup düğünde aranan isim de olmuşlardır. Sultan Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalâvun'un kızının düğünü için muğannîlerin tutulmuş ve üç gün boyunca düğünü şenlendirdikleri aktarılmıştır. Yine bir başka düğünde de muğannîlerin şarkı söylediği ve dans ederek düğünleri

şenlendirdiklerini bilmektedir (Abdurrezzak, 1999, s. 80-83). Ayrıca bu dönem içinde bir ara muğannilerden alınan vergi de kaldırılmıştır (Abdülaziz Ahmed, 1980, s. 80).

SONUÇ

Cariyeler sadece sarayda değil halk tabakasında da varlığını korumuş ve gündelik hayatta da yer edinmişlerdir. Dolayısıyla cariyelerin gündelik hayatta yaptıkları çeşitli meslekler oluşmuştur. Bir işçi ve işveren gibi tüm merasim ve törenlerde şarkıcı veya hizmetçi konumunda cariyeler hayatı kolaylaştırmışlardır. Eğlence kültürü adı altında bayramlar, karşılama törenleri, sünnet ve düğün merasimleri, mevsim geçişlerindeki törenler, çeyizlerin taşınması, doğum ve ölüm haberleri, ziyafetler, cenazeler, hamamlar, hac çıkışı ve dönüşü, açılış törenleri gibi kısacası sevinç veya hüznü veren törenlerde var olmuşlardır.

Saraya gelen cariyeler ise güzelliklerini koruyarak efendilerinin kalplerini esir etme ve kazanmada son derece mahir olmuşlardır. Cariyeler, bu durumu elde etmek için gençliğinin baharında yeteneklerini ve maharetlerini kullanmışlardır. Belli bir aşama ve zorluklardan sonra saraya gelen cariyeye, asil kadınların dokunulmazlığını elde edebilmiştir. Yani bu duruma gelmek için eğitim almış, sultanların gönlünü kazanmak için yarışmış ve yetenekli olduğu alanlarda kendilerini kanıtlamış ve çok çaba sarf etmişlerdir. Akabinde cariyeye, eğer sultan ile evlenirse Memlûk saraylarının en yüksek seviyelerine erişmiş, sultanın güvenini kazanmış siyasi, ekonomik ve sosyal hayatta ön planda olmuş demektir.

Nihai olarak cariyelerin sultanlar için hem olumlu hem de olumsuz yönleri olmuştur. Olumlu yönü devletin bekası için nesli çoğaltmakta, ilmi, kültürel, sosyal ve mimari alanda kültürel etkileşim sağlamaktadır. Olumsuz yönü ise çok eşlilikten dolayı hanedan içinde zayıflığa, kadınlar arasında haset duygusunun artmasına, entrika veya tuzaklara, çocukları arasında kıskançlığa ve sınıf farkına neden olmuştur. Bu sebepler ise bir devletin ikbalini önlemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no grant support.

KAYNAKLAR

- Aşur,F. (1992). *el-Mucteme 'el-Mısırî fî 'Asr Selatin el-Memalik*, Kahire.
- Abduh Kasım, A. (1998). *Asru Selâtini 'l-Memâlik et-Tarîhu 's-Siyâsî ve 'l-İctimâî*, el-Haram, Ayn Sosojok Ve İnsani Araştırmalar.
- Ağır, A. M. (2015). *Memlüklerde Ticaret*, İstanbul: Çizgi Kitapevi.
- Ahmed Abdurrezzak. (1999). *El-Mer 'e Fi Mısır El-Memlukiyye*.
- Ahmed, L. (1992). *Women And Gender İn Islam: Historical Roots Of A Modern Debate*, London: Yale University Press.
- Akgündüz, A. (2006). *İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı 'da Harem*, (6. bs), İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akkuş Yiğit, F. (2014). "Memlük Devleti'nde Hareme Dair Bazı Tespitler", *17. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 100-108.
- Akkuş Yiğit, F. (2015). "Memlük Tarihinde Kadın Şarkıcı ve Müzisyenler" ,*Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30(1), 45-62.
- Akkuş Yiğit, F. (2015). "Memlükler'de Evlilik Hazırlıkları", *Türkiyat Mecmuası*, 25(1), 331-351.
- Akkuş Yiğit, F. , (2016). "Memlük Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 556-561.
- Alı, K. (2010). *Marriage and Slavery in Early Islam*, London: Harvard University Press.
- Alı, K. (2017). "Concubinage and Consent", *International Journal of Middle East Studies*, 49(1), 148-152.
- Al-Sulaiman, S. (2012), "Make-Up Products and the Beauty of Egyptian Women during the Mamluk Period (648-923H/1250-1517)" *Mediterranean world= 地中海論集* 21, 217-234.
- Andre Clot, (2005). *Köleliğin İmparatorluğu Memlükler 'in Mısır ' (1250-1517)*, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Ansay, S.Ş. (2002). *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, (2.bs), Ankara: Turhan Kitapevi Yayınları.
- Apaydın, Y.A. 2011),. "Tesettür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, (40), 538-543.
- Arsel, İ. (1997). *Şeriat ve Kölelik*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ayan, E. (2017). *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ayaz, F.A. (2015). *Memlükler (1250-1517)*, İstanbul: İsam Yayınları,.
- Ayubi, Z. (2019). *Gendered Morality Classical Islamic Ethics of the Self, Family, and Society*, New York: Columbia University Press.
- Bakır, A. (2004). *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Bardakoğlu, A. (1998). "Hidane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, (17), 467-471.
- Berkey, J.P. , (1998). "Culture And Society During The Late Middle Ages." *The Cambridge History Of Egypt*, New York: Cambridge Universty Press, 1, 375-411.
- Danişmend, İ.H. (2019). *Türkler ve Müslümanlık Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur?*, (6.bs), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Demircan, A.R. (2012). *Kur'ân ve Sünnet Işığında (Köleleştirilerek Odalıklaştırılan Savaş Esirleri Kadınlar Olarak) Cariyeler ve Sömürülen Cinsellikleri*, (3.bs), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- El-Azhari, Taef, (2020). *Queens, Eunuchs and Concubines in Islamic History 661–1257*, Edinburgh University Press.
- El-Bahnasi, S. Mohamed Hossam El-Din, Gamal Gad El-Rab, Tarek Torkey, (2010). “The Seat of the Sultanate (The Citadel and its Surroundings)”, *Mamluk Art: The Splendour and Magic of the Sultans*, Egypt: Museum With No Frontiers, MWNF (Museum Ohne Grenzen)
- El-Makrizi, (1997). *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rifet Düveli'l-Mülûk*, Tahkik M. Abdulkadir Ata, Lübnan,, (1).
- Fendoğlu, H.T. (1996). *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, (İstanbul: Beyan Yayınları.
- Frenkel, Y. Ve Ben-Bassat, Y.(Ed). “Slave Girls And Learned Teachers: Women İn Mamluk Sources”, In: *Developing Perspectives İn Mamluk History, Islamic History And Civilization Studies And Texts*, (Leiden: Brill, 1995), 143, 158-177.
- Ghersetti, A. (2018). “The Representation of Slave Girls in a Physiognomic Text of the Fourteenth Century”, *Mamlûk Studies Review*, 21, 40-44.
- Hatalmış, A. (2012). *İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*, İstanbul : Araştırma Yayınları.
- Işık, H.H. (2009). *Seadet-i Edebiyye*, (106.bs), İstanbul: Hakikat Kitapevi, 875.
- İbn Battuta. (2000). *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (A. S. Aykut, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Fadlan, A. (2010). *İbn- i Fadlan Seyahatnamesi*, (R. Şeşen, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İbn iyas, A. (1983). *Beda'î' ez-Zuhur fi Veka'î' ed-Duhur*, Tahkik, Muhammed Mustafa, Kahire.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, (1990). *Zadu'l Mead Rasulullah'ın Yolunda*, (M. Erdoğan vd. Çev.). İstanbul: İklim Yayınları.
- İbni Tagrıberdi, (2013). *En-Nücumu'z-Zahire*, (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kanar, M. (2009). *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- Kanat, C. (2007). “Memlûk Devleti'nde Eğlence Kültürü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22(1), 50-57.
- Kortantamer, S. ve Çetin, A. (Ed). (2011). “Memlûk Toplumunda Kadın”, *Ortaçağda Kadın*, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Little, D. P. (1982). “Two Fourteenth-Century Court Records From Jerusalem Concerning The Disposition Of Slaves By Minors”, *Arabica* 29.Fasc., 1.
- Lutfî, H. (1985). *Al Quds al-Mamlûkiyya: a History of Mamlûk Jerusalem Based on the Hâram Documents*, Berlin, Klaus Schwarz Verlag.
- Mazaheri, A. (1972). *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları*, (B. Üçok, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Muhammed, A.S. (1988). *el-Cevari fi Mücteme el-Kahire el-Memlukiyye*, , Kahire.
- Osman Hassan, M. (2010). “Taufetü'l-Meğani fi mısır fi'l-asri'l-memluki”, *institut français d'archeologie orientale Le Caire*.
- Özek, A. (2005).“ Kuran'da Kadınlara Ait Hükümler, Haklar, Vecibeler”, *Sosyal Hayatta Kadın*, Yay. Haz. İsmail Kurt ve Ali Seyyiy Tüz, (3.bs), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Özön, M.N. (1987). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Öztürk, M. (2016). *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, (5.bs), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Pakalın, M.Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1.

- Peirce, L.P. (2012). *Harem İ Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık Ve Kadınlar*; (A. Berktay, Çev.). (6.bs), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Perry, C. (2017). "Historicizing Slavery in the Medieval Islamic World", *International Journal of Middle East Studies*, 49(1), 133-138.
- Rapoport, Y. (2007). "Women and Gender in Mamluk Society: An Overview", *Mamlük Studies Review*, 11(2).
- Üçok, B. (1981). *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Sami, Ş. (1978). *Kamus-ı Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Steinberg, A.H. (2018). *Wives, Witches, and Warriors: Women in Arabic Popular Epic*, Near Eastern Languages and Civilizations Presented to the Faculties of the University of Pennsylvania, 86-87.
- Şimşek, M.S. (2000). "Cariye" *Şamil İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Şamil Yayınevi, 355.
- Taneri, A. (1997). "Hadım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, (15), 1-3.
- Topaloğlu, B. ve Karaman, H. (1979). *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*, (8.bs), İstanbul: Elif Ofset.
- Winter, M. Ve Kennedy, H. (Ed). (2004). "Mamluks and their households in Late Mamluk Damascus: a waqf study", *The Mamluks In Egyptian And Syrian Politics And Society The Medieval Mediterranean Peoples, Economies And Cultures, 400-1500*. Leiden: Brill.
- Yazar, N. Ve Baş, E. (Ed). (2017). "İslam Medeniyeti'nde Yönetim Sanatı", *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yılmaz, R. (2013). *Ed-Dürretü'l-Mudıyye Fi'l-Lugati't Türkiyye'nin Memlük Türkçesi Ve Oğuz Türkçesi Nüshalarının Karşılaştırılması*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Programı, İstanbul.
- Yiğit, İ. (2004). "Memlükler Zamanında (1250-1517) Kadın", *Diyanet İlmî Dergisi*, 2(40), 138.
- York, A. N. (2006), "Concubinage", *Medieval Islamic Civilization an Enclopedian*, Ed. Josef W. Meri, New York, (1), 169-170.
- Zengin, M. (2016), "Sultan Hasan Dönemi Memlük Türk Devleti Tarihi: Genel Bir Değerlendirme", *Inonu University INIJOSS*, 5(1), 79-90.
- Zeydan, C. (2015). *İslam Uygarlıkları Tarihi*, (N. Gök, Çev.). (2.bs), İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER:

Ek 1: Mohamed Rushdy Tarafından Çizilen Bir Memlük Kadını¹.

¹ El-Bahnasi, S. (2010). Mohamed Hossam El-Din, Gamal Gad El-Rab, Tarek Torky, “The Seat of the Sultanate (The Citadel and its Surroundings)”, *Mamluk Art: The Splendour and Magic of the Sultans*, Egypt: Museum With No Frontiers, MWNF (Museum Ohne Grenzen).

